

A KOMMUNISTA ERKÖLCS TARTALMA ÉS AZ ERKÖLCSI NEVELÉS
FELADATAI¹

Joggal írja a szerző könyvének előszavában: „Erkölcsei vonatkozású munka oly kevés jelent meg, hogy a pedagógusok és pedagógus jelöltek bizonyára örömmel vesznek egy jó szándékú próbálkozást.” Bár jelentek meg pedagógiai irodalmunkban az erkölccsel és az erkölcsi neveléssel foglalkozó cikkek, de ezek nem léptek fel azzal az igényvel, hogy az erkölcs tartalmi kérdéseit és az erkölcsi nevelés feladatait összefogóan tárgyalják. A magyar etikuskok sem vállalkoztak nagyobb lélegzetű, az erkölcs tartalmi kérdéseit érintő munkálatra. S hozzá tehetjük, hogy az ismert szovjet kézikönyveken túl, a nemzetközi szocialista irodalomban is csak most jelentkeznek első hajtásai — az SzKP XXII. kongresszusának gondolatokat felszabadító s termékenyítő hatására — e tárgykörben is az elmélyedt, alkotó marxista szellemű munkának. Ugyanakkor a társadalmi igény kielégítése e téren követelősen sürgető. Az iskolai oktató-nevelő munkában a pedagógusok előtt gyakorlati feladatként áll a tanuló ifjúság marxista szellemű erkölcsi nevelése. E szükségletet felismerve adja közre könyvét a szerző.

A vállalkozás s a téma aktualitása méltán érdemessé teszi, hogy a mű ismertetésén túl az erkölcs koncepcionális kérdéseire szóljunk hozzá.

Bár nem tekintjük e cikk feladatának az egész mű ismertetését, mégis, hogy az olvasó a könyv vázáról képet alkosson a koncepcionális kérdések tárgyalása előtt, felsoroljuk a könyv tartalmát. *Agoston György* az erkölcs fogalmának történeti és osztályjellegének tárgyalása után bírálja a burzsoá etikai koncepciókat, majd felveti az emberi cselekvés erkölcsi kritériumát. Ezután tér rá az erkölcs és az akarat szabadságának és a szándék és cselekvés kérdéseinek fejtegetéseire. A burzsoá erkölcs tartalmának elemzése után fogalmazza meg a kommunista erkölcs általános vonásait. Ezekben a fejezetekben van a mű etikai alapvetése. Ekkor tér át a tulajdonképpeni nevelési kérdésekre: a szocialista hazafiságra és a proletár internacionalizmusra, a szocialista humanizmusra, az igazság szeretetére, a munkához való szocialista viszonyra, a szocialista fegyelemre nevelés tartalmának és feladatainak elemzésére. Végezetül az erkölcsi tulajdonságok kialakításának feltételeit vizsgálja.

Jelentős kérdés, amelyben az etikai és pedagógiai szerzők különböző álláspontot foglalnak el, hogy milyen a mi erkölcsünk, *szocialista* vagy *kommunista*. Ebből következik a másik kérdés, hogy tanulóinkat a szocialista vagy kommunista erkölcs szellemében kell nevelnünk. Különös aktualitást ad a probléma felvetésének az a körülmény, hogy a kommunista társadalom jelen nemzedékünk közeli valósága; s hogy fiataljaink, akik most járnak iskolába, már a kommunista társadalom építői lesznek. Már itt előljáróban utalnunk kell arra, hogy a szocialista erkölcsöt a kommunista erkölccsel nem lehet szembeállítani. Szükséges azonban a két fogalom differenciált tárgyalása, hogy a szocialista és kommunista erkölcs között levő kapcsolatot tisztázzni lehessen. Ez nemcsak az etika és pedagógia elvi kérdése, hanem a gyakorlati nevelőmunka igénye, fontos gyakorlati pedagógiai kérdés, amikor szocialista iskolarendszerünk továbbfejlesztése érdekében napirenden van az egységes pedagógiai nézőpont és eljárás kialakítása.

Agoston György felfogásában a szocialista és kommunista erkölcs szinonim értelmezésével találkozunk, ezzel elmosódik a szocialista és kommunista fejlődési szint közötti különbség. Ugyanis a *kommunista* erkölcs legfőbb tartalmi jegyeit a *szocialista* hazafiságbán és proletár internacionalizmusban, a *szocialista* humanizmusban, a munkához való

¹ Széjlegyzetek *Agoston György*: A kommunista erkölcs tartalma és az erkölcsi nevelés feladatai c. könyvhez. (Tankönyvkiadó, Budapest, 1961.)

szocialista viszonyban stb. határozza meg.² Ez nem a szerző egyedi értelmezése, ezzel a következtelen, pontatlan fogalmazással tantervekben, útmutatókban is találkozhattunk. Ezért is érdemes a kérdésnél tovább időznünk. A kommunista és szocialista erkölcs differenciált elemzésének követelménye a kommunista és szocialista társadalom közötti társadalmi fejlettségi szint különbségéből fakad. Mondhatjuk úgy is, hogy a kommunizmusnak van egy alsó szakasza, amit hétköznapi szóhasználat szerint szocializmusnak nevezünk és van egy kifejlett szakasza, amelyen a kommunista társadalmat értjük. A kommunizmus két szakasza között minőségi különbség van, ami kifejezésre jut pl. a munka szerinti elosztás szocialista elvében és a szükségletek szerinti elosztás kommunista elvében. Ez a különbség, amely a termelési viszonyok és a termékek bőségének fejlettségi szintjében gyökerezik, tükröződik az emberek erkölcsi tulajdonságaiban, a két fejlettségi fok erkölcsi normáiban, kategóriáiban, tehát tükröződnie *kell* az etika szféráiban és számolni kell ezzel az erkölcsi nevelésben is. Ha mi tanulóinkat a kommunizmus virágzó távlata alapján neveljük, úgy nem szabad a fejlődési szakaszok közötti különbségről elfeledkeznünk. Éppen a minőségi különbségek feltárása s tudatos ismerete alapján kell őket a kommunizmus jövőendő öntudatos építőinek nevelnünk. A félreértések elkerülésének érdekében még egyszer aláhúzzuk, hogy a szocialista erkölcs nem áll szemben a kommunista erkölccsel, mint ahogy a szocialista társadalom sem a kommunista társadalommal. „A kommunista társadalmi viszonyokhoz nincs más út, mint a szocialista viszonyok fejlesztésének és tökéletesítésének útja.³ Ugyanígy a kommunista erkölcs kibontakozásának útja a szocialista, ill. a kommunizmus alsóbb szakasza erkölcsének kiteljesedése. A következtetesen kifejlett szocialista erkölcs átcsap a kommunista erkölcsbe. Ismeretes az a kölcsönhatás, ami az erkölcsi fejlődés és a társadalom anyagi feltételei között fennáll. A szocialista erkölcs fejlődése visszahat a szocialista építésre, megyorsítja azt, megteremti a lehetőségeket a további erkölcsi fejlődéshez.⁴ A szocialista erkölcs csírájában tartalmazza a kommunista erkölcs kibontakozásának feltételeit, amelyek az erkölcsi és anyagi fejlődés kölcsönhatásában érlelődnek. Ezt a csírákat kell felismernünk s tudatos nevelőmunkánk során gondoznunk, hogy a kommunista erkölcs kivirágozzék.

Egy példa erre a munkához való szocialista viszony. A szerző igen részletesen elemzi a munkához való szocialista viszony tartalmi kérdéseit és nevelési feladatait, építve a makarenkói örökségre. A fejtegetések alapján összeállíthatjuk *Agoston György* felfogását a munkához való szocialista viszonyról. S ha az idézett sorok nem is egymás után következnek — ez fejtegetéseinek természetéből következik — a szerző felfogását igyekszünk hűen tolmácsolni. A következőket írja: „*A fizikai munka csak akkor vonzó, ha alkotó munka, ha nem a nyers izmok működtetése. Az értelem nélküli erőfeszítést nem lehet szeretni...*”

A munkának lehetőleg mindig *hasznos hajtó, valamilyen konkrét eredménnyel járó munkának* kell lennie ahhoz, hogy a gyermek számára értelmesnek, vonzóan, izgalmas feladatnak tűnjön.⁵

„A kommunista jellem csak *a kollektív munkában* formálódhat. A szocialista munka nemcsak önmagunk számára, hanem a közösség javára is végzett munka, része a közösség előtt álló egész munkafeladatnak...⁶

„Feltétlenül fel kell használnunk azt a hatalmas nevelőforrást, amelyet egy gyári, egy termelő kollektíva jelent. Hogy ez megvalósítható legyen, ahhoz az szükséges, hogy a tanulók jól ismerjék az üzem helyét gazdasági életünkben, gyártmányainak jelentőségét a bel- és külkereskedelemben, ismerjék az üzemi termelési tervet, annak az ő munka-

² „A kommunista erkölcs legfőbb tartalmi jegyei:

a) a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus,

b) a szocialista humanizmus,

c) az igazság szeretete (pontosság a szó mély értelmében),

d) a munkához való szocialista viszony, a munka becsülete és a szocialista tulajdonhoz való helyes viszony,

e) a fegyelmezettség,

f) céltudatosság, bátorság, helytállás a nehézségek legyőzésének képessége.” I. m. 63. o.

³ „A kommunista elvekre való áttérés lehetséges, de csak akkor, ha majd létrejön az anyagi-technikai alap, az emberek öntudata magas fokot ér el, s ha majd a szocializmus elvei teljesen kifejlődtek és hiánytalanul kibontakoztatták progresszív lehetőségeiket. A kommunista társadalmi viszonyokhoz nincs más út, mint a szocialista viszonyok fejlesztésének és tökéletesítésének útja.” (*Hruscsov* előadói beszéde az SzKP XXII. kongresszusán, Népszabadság 1961. okt. 18-i száma 14. o.)

⁴ „A kommunista termelési viszonyok morális feltételei az anyagi feltételek megteremtése folyamán fejlődnek, — de csak az anyagi feltételek létrejöttét követően érlelődhetnek meg teljesen. Mindig szem előtt kell azonban tartani azt, hogy a szocialista és a kommunista társadalmi morál gyorsabb fejlődése mind a szocialista építésben, mind a kommunista építésben gyorsítja az anyagi termelés fejlődését...” (*Nemes Dezso*: A kommunizmus építésének elvi kérdései, Népszabadság 1962. I. 28. o.)

⁵ I. m. 131. o.

⁶ I. m. 135. o.

helyükre eső részét, tudatosodjék bennük saját teljesítményük és az üzem tereteljesítésének összefüggése . . .”⁷ (Kiemelés tőlem.)

„Nagyon sok múlik azonban azon is, hogy a tanulók *hatásos felvilágosítást* kapnak-e a munka egyéni és társadalmi jelentőségéről, szerepéről . . .”⁸

„A tanulóknak fejlettségüknek megfelelő színvonalon meg kell érteniük saját egyéni munkájuk (tanulásuk, fizikai munkájuk) és a társadalom, a közösség, a nép ügyének összefüggését. Egyéni munkájukat egyre messzibb és szélesebb közösségi távlatok megvalósításának láncszemeként kell felismerniük.”⁹

Fenti fejtegetésekből, amelyek a makarenkói hagyományokra támaszkodnak, ki lehetne hámozni és meg lehetne fogalmazni a munkához való szocialista viszonyt. Kár, hogy ezt a lehetőséget a szerző nem használja ki. Ellenvetésként mondhatjuk, hogy a fejezetben a munkához való szocialista viszonyra nevelésről van szó, s így a meghatározás fel van oldva a fejtegetésekben. De mégsem erőszakolt kívánság, hogy az olvasó a meghatározással találkozni szeretne. Megkíséreljük ezt a meghatározást a fejezet mondanivalója alapján megfogalmazni, amely, úgy véljük, nem lesz ellentétben a makarenkói elvekkel. *Agoston György* írja, hogy a munka legyen *alkotó*, hasznot hajtó, mondhatjuk úgy, *társadalmilag hasznos, kollektív* munka. „Egyéni munkájukat (a tanulóknak) egyre messzebb és szélesebb közösségi távlatok megvalósításának láncszemeként kell felismerniük.” Talán nincsen ellentétben a szerző fejtegetéseivel, ha azt mondjuk, hogy a *munkához való szocialista viszony az egyén nézőpontjából kifejeződik* a munka örömeiben, abban az örömben, amely magában foglalja az alkotó munkának a közösségi munkában való átélését, felismerve munkájának társadalmi hasznát.¹⁰ Ha ezt a megfogalmazást elfogadjuk, úgy mondhatjuk, hogy elhatároltuk a munkához való szocialista viszonyt a munkához való kommunista viszonytól, de egyben egymáshoz való kapcsolatukat is megfogalmaztuk. Ugyanis a *munkához való kommunista viszony az egyén nézőpontjából* : a munka az egyén számára természetes tevékenység, életszükséglet. Hogyan válhat a munka természetes tevékenysége életszükségletté? A munka öröme keresztül.¹¹ Tehát ha megfogalmazzuk a munkához való szocialista és kommunista viszonyt az etika aspektusából, úgy lényegében a közeli és a távoli nevelési céljainkat tűztük ki. A távoli perspektíva kapcsolata a közeli perspektívákkal a makarenkói hagyományok megvalósítása, mert nemcsak a tanulóknak van szükségük arra, hogy: Egyéni munkájukat egyre messzebb és szélesebb közösségi távlatok megvalósításának láncszemeként kell felismerniük. Bátran állíthatjuk, hogy erre szüksége van a *nevelőnek* és szüksége van a tudományos dolgozónak is.

Talán ez a példa is illusztrálja, hogy fontos a kommunista erkölcs fejlődési szakaszainak megállapítása, a szocialista és kommunista erkölcs elhatárolása és a közöttük levő kapcsolatoknak kimunkálása. És talán azt is példázta, hogy a kommunista erkölcs kibontakozásának feltétele a szocialista erkölcs következetes kiteljesedése. Ez az elhatárolás egyben biztosítja az etikai és erkölcsi koncepciók *történetiségét*, azt, hogy az erkölcs normáit, kategóriáit ne statikusan, hanem valóságos dinamikájukban, fejlődési tendenciájuknak megfelelően vizsgáljuk.

A másik nem kevésbé jelentős és izgalmas kérdés az etika és ebből következően az erkölcsi nevelés úgy nevezhető „rendszer-tani” kérdései. *Agoston György* kiindulva a makarenkói életmű szelleméből, a következőket írja: „. . . a *kommunista erkölcs központi eszméje a kollektívizmus* . . . A kollektívizmus fejezi ki a kommunista erkölcs fontosabb sajátosságát.

A kollektívizmus áthatja a kommunista erkölcs valamennyi kategóriáját.”¹² Úgy tűnhet, hogy ebben a megállapításban pusztán a makarenkói örökség iránti hűség vagy az életmű megbecsülése jut kifejezésre. A kérdés sokkal nagyobb horderejű, ha az etikai és a pedagógiai szerzők felfogásával szembesítjük. Ugyanis az etikusok és a pedagógiai szerzők általában a kollektívizmust a kommunista, ill. a szocialista erkölcs egyik alapelveként tartják. S itt nem fogalmazási különbségről van szó, hanem koncepcionális felfogásról. Mert ha a kollektívizmus csak az egyik alapelve a szocialista, ill. kommunista erkölcsnek, még ha az rangsorban az első is, nem lehet az egyes erkölcsi normák vagy kategóriák egymáshoz való viszonyát, belső összefüggését feltárni. Mit fejez ki ez a meg-

⁷ I. m. 136. o.

⁸ I. m. 138. o.

⁹ I. m. 139. o.

¹⁰ Erről bővebben a Magyar Pedagógia 1962. 1. számában: Gondolatok az embernek munkával való önteremtéséről.

¹¹ A kérdést itt csak a tudat oldaláról fogalmaztuk meg, ennek természetszerűleg elsődlegesen népgazdasági feltételeit kell megteremteni, s nem érintettük — a szocializmus viszonyai között az anyagi ösztönzés szerepét.

¹² I. m. 62. o.

határozás, hogy a szocialista erkölcs közösségi erkölcs? Kifejezi a szocialista erkölcs jellegét, mely a szocialista erkölcs lényegét, sajátosságait határozza meg, és minden erkölcsi törvényt, magatartási normát, érintkezési formát, szokást — a magán- és közélet területén — érint. Alá kell húzni: *nem az egyik fontos törvény a többi közül, hanem a szocialista erkölcs fundamentuma*. Ahogy a közösségi jelleg határozza meg a szocialista erkölcs minden területét, úgy határozza meg a polgári erkölcsiséget az individualizmus, amely a polgári erkölcs minden területén érvényesül. A szocialista közösségi erkölcs társadalmi alapja a társadalmi és egyéni érdek harmóniája, az individualista polgári erkölcs tükrözi az egyéni és társadalmi érdek antagonizmusát. A szocialista közösségi erkölcs a szocialista ember harmóniáját a közéletet és magánéletet érintő erkölcsi cselekedetekben és érzelmekben: a szocialista erkölcsben ezért egyneműek az erkölcsi törvények és követelmények a magánélet és a közélet területén. Ezzel szemben a polgári erkölcs individualista jellege tükrözi a polgári társadalom emberének meghasonlottságát. Az individualista erkölcs kettős könyvvitelt vezet a magánélet és az állampolgári élet erkölcsében.¹³

Tehát *Agoston György* kiindulópontja, hogy a szocialista társadalom erkölcsét közösségi erkölcsnek tartja, elvi előrelépés az etika és így az erkölcsnevelés „rendszerteremtési” kérdéseinek tisztázása szempontjából, sajnálatos, hogy a megállapításnak konzekvenciái nem érvényesülnek következetesen a további „rendszerteremtési” kérdések kidolgozásában. Igaz hogy az etika „rendszerteremtési” problematikája a nemzetközi szocialista irodalomnak is a legelhanyagoltabb kérdései közé tartozik. A nemzetközi irodalomban különböző álláspontokat találhatunk. Az etikai irodalomban a leggyakoribb az erkölcsi alapelvek fogalmának használata. Az egységes állásfoglalás azonban az alapelvek meghatározásában, illetve rangsorolásában még ezeknél a szerzőknél sem alakult ki. A szerzők munkáiban — nem ritkán — összekeverednek az alapelvek címszava alatt az erkölcs normái, kategóriái, az egyén egyes erkölcsi tulajdonságai. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete 1959 március havában tudományos ülészakot rendezett. Az ülés tárgyaként a marxista-leninista etika kérdései szerepeltek. Az egyik felszólaló, *V. T. Jefimov*, hozzászólását a marxista-leninista etika kidolgozása fontosságának szentelte. Mondandójában energikusan aláhúzza azokat a „nézeteltéréseket”, amelyek az egyes szerzők műveiben találhatóak.¹⁴ A „nézeteltéréseket” elkerülve beszél *Agoston György*, a kommunista erkölcs általános vonásai c. fejezetében a *kommunista erkölcs* legfőbb tartalmi jegyeiről.¹⁵ E „jegyek” között találhatunk általános és partikuláris erkölcsi normákat, erkölcsi kategóriákat és erkölcsi tulajdonságokat. Ha szerző a szocialista ember erkölcsi „jegyeit” sorolná fel, ez nem is hatna zavaróan. Az egyén tulajdonságait vizsgálva, a *szubjektum aspektusából* mondhatjuk, hogy a szocialista hazafiság, a humanizmus, az igazság szerete, a munkához való viszony, a felelősség, a felelősségteljesítés, a céltudatosság stb. az egyén erkölcsi tartalmának főbb jegyei. Ha azonban az *etika aspektusából* határozzuk meg az erkölcs tartalmát, úgy az olvasó jogosan elvárhatja a „rendszerteremtési” kérdésekben való állásfoglalást. Mi a szerző álláspontja: a munkához való viszony erkölcsi alapelv vagy erkölcsi norma, az igazságosság erkölcsi kategória vagy erkölcsi tulajdonság stb.? Ez nem szörszálhasogatás, hanem fontos tudomány-rendszerteremtési kérdés, aminek megoldása nélkül az erkölcsi jelenségeket csak egymásmellettségükben tudjuk leírni. Ennek megoldása nélkül nem tudjuk az egyes erkölcsi jelenségek közötti lényeges összefüggéseket, kapcsolatokat feltárni.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy pedagógiai szerző kötelezhető-e arra, hogy állást foglaljon tisztázatlan etikai „rendszerteremtési” kérdésekben. Ez kétségteljesen az etikuskok feladata. A pedagógusnak az erkölcsi nevelés kérdéseiben kell munkálkodnia. Ugyanakkor az is igaz, hogy az erkölcsi nevelés kérdéseinek felvetése, kidolgozása feltételezi az etikai aspektus elvi tisztázottságát. Ennek az igénynek a felismerése készítteti *Agoston Györgyöt*, hogy megismerkedjék az erkölcs kérdéseivel az etika nézőpontjából. Ezért foglalja — feltételezhetően — könyvének címébe a kommunista erkölcs tartalmát. Sajnálatos azonban, hogy ennek a felismerésnek konzekvenciái nem érvényesülnek a „rendszerteremtési” kérdések kimunkálásában. Reméljük, hogy ennek a szerző későbbi műveiben érvényt szerez, hiszen könyvének előszavában megjegyzi, hogy kéziratát csak a sürgető igény kielégítésére adta ki, és sejteti, hogy a kérések további kidolgozása szándékában van. Nem véletlen, hogy a sürgető igény erősebben jelentkezik a pedagógia vonalán.

¹³ Vö. a Magyar Pedagógia 1961. 3. sz. *Hans Boeckl*ről írt recenzióval.

¹⁴ „Ugyanakkor a marxista-leninista etika néhány problémája még nem kielégítő módon szerepel irodalmunkban. Másrészt még mind a mai napig „nézeteltérés” van az egyik legfontosabb elméleti probléma megoldásában, az etikai fogalmak osztályozása terén. Cikkeikben és brosszáikban sűrűn felcserélik a morál legfontosabb alapelveit annak normáival, az etikai kategóriákkal, különböző erkölcsi tulajdonságokkal.”

¹⁵ Vö. 3. o.

A pedagógia bizonyos vonatkozásban közelebb áll a gyakorlat igényeihez, mint az etika. Ugyanis közel nyolcvanezer pedagógusnak feladata tanulóifjúságunk erkölcsi nevelése. Ez a körülmény követelően és kényszerítően hat a pedagógiára, hogy az erkölcsi nevelés kérdéseivel foglalkozzon. Az etika aspektusában a gyakorlati igény csak közvetetten jelentkezik. Noha az etikai kérdések tisztázása az elsődleges, s az erkölcsi nevelés problematikáját megnyugtatóan csak az etika és pszichológiai tudományos eredményeire támaszkodva lehet kidolgozni.

A koncepcionális kérdésekhez sorolhatjuk azt is, hogy a szerző az *akarat szabadságát az erkölccsel való összefüggésben* felveti. Egész fejezetet szentelve a kérdésnek, az akarat szabadságát az ontológia és az etika aspektusából elemzi. A kérdés felvetése több vonatkozásban jelentős. A tulajdonképpeni erkölcs feltételéhez tartozik az akarat viszonylagos szabadsága. Ha az egyénnek nincsen lehetősége az erkölcsi jó és a rossz között választani, akkor nem is beszélhetünk erkölcsről, s nem alkothatunk erkölcsi ítéletet. A probléma ott van, mit jelent az akarat viszonylagos szabadsága. Ágoston György két oldallal polemizál. Igen erősen vitatkozik a vallásos etikák szabad akarat koncepciója ellen, és érveket hoz fel az akarat mechanikus determinista értelmezése ellen. Az akarat teljes meghatározottságának mechanikus felfogását kivált arról az oldalról bírálja, hogy a mechanikus determinizmus nem ismeri el az azonos körülmények között élő emberek különböző cselekedeteinek lehetőségét. Azonban Ágoston sem fogadja el az akarat viszonylagos szabadságát, illetve szerinte az akarat, a cselekvés, csak a külső körülményekhez képest viszonylag szabad, a személyiséghez, a szubjektumhoz képest, minden esetben teljesen szükségszerű.¹⁶ A választás lehetőségét a szerző két vonatkozásban ismeri el: egyrészt azonos körülmények között élő emberek közötti különböző választások lehetősége, másrészt egy ember vonatkozásában, hogy *utólag* a jövő cselekedetei szempontjából másképpen választhat. Fordítsuk le ezt a felfogást a legbanálisabb nevelési kérdésre. Egy tanuló otthon hagyta a füzetét. A hozzá intézett kérdésre azt válaszolja, hogy elaludt és nem volt már ideje körültekintően összerakni a táskáját, mert abban az esetben elkésett volna. Ágoston György filozófiai álláspontja alapján a személyiséghez képest szükségszerű volt, hogy a tanuló elaludt, és a két rossz közül, hogy elkésik, vagy a táskáját összedobálja, az utóbbit választotta. A felelősségre vonás pedig csak a jövő cselekedetei és a többi tanulóra való hatás szempontjából jelentős.¹⁷ Ezzel szembeállíthatnók azt a felfogást, hogy a tanulónak a személyiséghez képest *lehetősége volt* arra is, hogy idejében ébredjen és a táskáját rendesen, megelőző este elkészítse. A személyiség vonatkozásában is meg van a lehetőség az akarat és a cselekedetek viszonylagos szabadságára. Természetesen ezek a cselekedetek bizonyos összefüggésben szükségszerűek. De vannak olyan összefüggések is, amelyek szükségszerűek, de abban a vonatkozásban *nem* lényegesek, ez a véletlen. A véletlenben is a szükségszerűség jelentkezik, de mégis véletlen, mert abban a vonatkozásban nem lényeges. Tehát visszatérve a példánkra, a személyiség szempontjából sem volt teljesen determinált, hogy tegyük fel, az a tanuló este a televíziót nézte, s ezért elaludt és a táskáját összedobálta. E felfogás alapján nemcsak azért vonhatjuk felelősségre a tanulót, hogy a jövőben másképpen cselekedjen, hanem, mert az *adott* esetben volt lehetősége a személyiségének vonatkozásában is másképpen cselekedni. A személyiséghez viszonyított választási lehetőség motivációi többfélék is lehetnek, több irányú cselekvésekre is megadják a lehetőséget. Vagyis az akarat a *szubjektum vonatkozásában is viszonylag szabad*.

A továbbiakban néhány részkérdéssel foglalkozunk.

A munkához való viszonyt az etika, „rendsztani” meghatározásában eltérően értelmezik; a szerzővel egyetértésben állítjuk, hogy a nevelés szempontjából elsődleges jelentőséggel bír, ezért is érdemes a kérdésnél kissé tovább időznünk. Ágoston György írja: „Vannak olyan teoretikusok, akik a munkához való új viszonyt a szocialista ember legfontosabb sajátosságának tartják. Ebben annyi igazság feltétlenül van, hogy *főképp a derekas munká-*

¹⁶ „A személyiséghez képest azonban az akarat, az emberi magatartás és cselekvés még viszonylagosan sem szabad, személyiségünkhez képest nincs még viszonylagosan sem lehetőségünk több magatartás- és cselekvési mód közötti választásra. A személyiséghez képest magatartásunk, cselekvésünk minden esetben teljesen meghatározott, szükségszerű.” (I. m. 42—43. o.)

¹⁷ „A következő kérdés, amelyre választ kell adnunk: *mi értelme van annak, hogy az emberek cselekedeteit utólagos erkölcsi megítélésben részesítsük?* Mi a jelentősége annak, hogy pl. egy már elkövetett rossz cselekedetért felelősségre vonjuk azt az embert, akinek a cselekedete teljesen meghatározott volt? Nyilvánvaló az elmondottak alapján, hogy a cselekedetek utólagos erkölcsi bírálata az emberek jövő cselekedetei szempontjából lényeges, sőt rendkívül nagy jelentőségű: Az erkölcsi bírálat, rosszallás, de az erkölcsi dicséret, helyeslés is *determináló tényezővé válhat*, amely hasonló esetekben meghatározza szóban forgó személy, de mások cselekedetét is. Az erkölcsi megítélés, különösen ha lélektanilag hatásos szituációban pl. egy szeretett közösség közvéleménye által történik, erős befolyást tud gyakorolni a személyiségre, a személyiségjegyek valamelyikére, a személyiségjegyek bizonyos komplexumára úgy, hogy amikor az erkölcsi megítélésben részesült cselekedethez hasonló cselekvésre kerül sor, *már megváltozott vagy legalábbis részben megváltozott személyiség a szubjektív determináló tényező.*” (I. m. 45—46. o.)

ban nyilvánul meg a többi erkölcsi tulajdonság is...¹⁸ Ehhez még hozzátehetnénk, hogy nemcsak megnyilvánul, hanem döntően a munkában alakulnak az egyéniség erkölcsi vonásai. A munkára nevelés, amint azt a szerző hangsúlyozza, a munka által történik, a szocializmusban nemcsak a munka végzéséhez szükséges képességeket alakítja ki, hanem döntően hozzá kell járulnia az egyéniség kibontakozásához. Ezért is húzza alá Ágoston György, hogy: „A kollektív munka az emberek kommunista nevelésének egyik legfontosabb eszköze.”¹⁹

A munkához való szocialista viszony kialakításának nevelési feladatait tárgyalva, a munkáranevelés első feladataként a játékot jelöli meg. A pedagógiaiailag jól előkészített játékot a munka előiskolájának tartja. Elemzi a játék és munka közötti különbséget és a közöttük levő „sok lényeges hasonlóságot”.²⁰ Ez marxista állásfoglalás. Ugyanis a polgári pedagógia a játék és a munka között antagonizmust lát, mint ahogy erre a szerző is utal, s ez a nézet még napjainkban is a múlt maradványaként kísért. A játék és munka szembeállítását a burzsoá társadalomban objektív adottságokból fakad. A polgári társadalomban, a dolgozók többségét tekintve, a munka nem az életöröm területe. A tőkés viszonyok között végzett munka fő tendenciájában nem teszi lehetővé a dolgozó életerejének élvezetét: az alkotókedv, a fantázia megvalósulását. A munkában elvetélésre ítélt életörömök a munkán kívül az öncélú játékokban keresnek levezetést.²¹ A munka a kényszer területe, a játék „az egyéniség szabadságának” megvalósulása. A szocialista viszonyok között végzett munka, a dolgozók többségét érintő, főtendenciájában az életöröm területe. Ebben az összefüggésben a játékoság sem teljesen öncélú. Mint ahogy a szerző felsorolja, a játékokban is megtalálhatók azok a mozzanatok, amelyek a munka végzése közben is fellelhetők. Ehhez még hozzátehetjük, hogy a gyermekekben — a felnőtt környezet hatására — él a törekvés a játékokban a hasznosság látszatát átélni. Homokpogácsát sütnek és azzal egymást kínálják, házat építenek és azt „lakhatóvá” teszik, orvost játszanak, egymást „gyógyítják” stb. Kétségtelen, hogy ezekben a játékokban az utazás hajlandóságát ismerjük fel, amiből későbbben már kialakulhat a hasznos cselekedet igénye, megfelelő környezeti hatásokra. S itt van meg az átmenet az egyszerű hasznos munkák végzésére. Nagyon fontos elv, amit a szerző is hangsúlyoz, hogy a gyermek munkájának hasznosságát kis közössége számára érezze. Ágoston György aláhúzza, hogy kedvező eset, ha a gyermeknél a munka végzését „az érdeklődés és a kötelesség összeeső motívuma” irányítja. Az érdeklődés és a kötelesség azonban nem eshet mindig egybe, fűzi tovább a gondolatot, tehát megfelelő nevelői ráhatással a gyermekeket képessé kell tennünk, hogy pusztán kötelességtudatból is végezzenek feladatokat. Makarenkóra utal az idézet lényege, hogy a gyermekeket úgy kell nevelnünk, hogy számukra a munka végzésének döntő motívuma ne a munka érdekessége, hanem annak haszna és szükség-szerűsége legyen. A nevelési folyamat arra irányuljon, hogy a gyermek a legkellemetlenebb munkában is örömet találjon, ha annak társadalmi értékét felismeri.²²

A továbbiakban a tanulás munka jellegét fejtja ki. A nevelői munka egyik legfontosabb feladatául a tanulói aktivitás kibontakoztatását jelöli meg. A tanulás fogalmában összekapcsolja a fizikai és szellemi munka végzését. A fizikai munkával kapcsolatos gondolatait már előzőekben ismertettük.²³ Itt már csak egy problémát szeretnénk érinteni, a közösségi munka jellemformáló hatását. Ágoston György részletesen fejtegeti, hogy a gyermek munkája közösségi munkává azáltal válik, hogy értékelni tudja saját munkájának jelentőségét a kis és nagyobb közösség szempontjából. A szerző elemzésén végig húzódik a lényeges — makarenkói — megállapítás, hogy a közösen végzett munka még önmagában nem jelenti a közösségi munkát, a közösségi munka ott kezdődik, amikor

¹⁸ I. m. 121. o.

¹⁹ I. m. 118. o.

²⁰ „A játék és a munka közötti legfőbb különbség az, hogy míg az előző nem hoz létre társadalmi értékeket, addig az utóbbi olyan tevékenység, amely anyagi vagy kulturális javak, társadalmi értékek létrehozására irányul. A játék és a munka között azonban sok lényeges hasonlóság is van. Mindkettő alkotás, valaminek a megvalósítására törekvés, még ha a játékban nincs is társadalmi hasznú célkitűzés. A játékban is megvan tehát a munka, a gondolkodás erőfeszítése. A gyermek nagyon komolyan veszi a játékot, és a játékban vállalt célt, feladatot nagy igyekezettel valósítja meg, annak érdekében szívesen győz le nehézségeket, akadályokat. A jól sikerült játékot is, mint a jó munkát, az alkotás, a siker, a győzelem öröme kíséri. Mindebből az következik, hogy a kisgyermek munkára nevelése elsősorban jó tevékenységi formáján : a játékon keresztül történhetik a legsikeresebben.” (I. m. 122—123. o.)

²¹ Thomas Mann ezt a problémát ábrázolja a Szélfűvészes vallomásaiban. Hőse Félix Krull egyéniségét csak öncélúan tudja megvalósítani. A szélfűvészes Félix számára nem a pénzszerzés eszköze, hanem életerejének élvezete, mert alkotókedvét, fantáziáját csak mint szélfűvészes tudja a dekadenciában realizálni.

²² „Az érdeklődésből fakadó cselekvés és a kötelességtudatból fakadó cselekvés azonban nem eshet mindig össze. Ilyenkor a gyermeknek képesnek kell lennie vágya ellenében kötelességtudatát érvényre juttatni. Makarenkóval együtt valljuk: „A gyermeknek el kell tudnia végezni olyan munkát is, amely nem különösen érdekl, amely az első pillanatra unalmasnak látszik. Általában úgy neveljük, hogy a munkaerőfeszítés döntő momentum ne a munka érdekessége, hanem haszna és szükség-szerűsége legyen. A szülőknek ki kell fejezniük a gyermekekben azt a képességet, hogy kellemetlen munkát is szórótölődés nélkül végezzen. Később, ahogy a gyermek fejlődik, a legkellemetlenebb munka is örömet szerez neki, ha annak társadalmi értéke világos számára.” (I. m. 125. o.)

²³ Vö. 5. o.

a gyermek, a tanuló felismeri és tudja, hogy egyéni munkája része a közösség előtt álló munkafeladatnak, s saját munkájának eredményességét is képes aszerint értékelni, hogy az mennyiben járult hozzá a közösség előtt álló feladat megvalósításához. Ennek a fontos nevelési elvnek a családi és az iskolai nevelési feladatait igen részletesen taglalja. A kérdés nevelési jelentőségét húzza alá az a körülmény, hogy a közösségi ember kialakulásának útja a közösségi munka. A közösségi munka formálja az ember erkölcsi tulajdonságait, itt valósul meg egyénisége. A szerző Makarenkóra utalva hangsúlyozza, hogy a munka pedagógiai feltételeit meg kell teremteni, mert „a munka önmagában nem jár kellő nevelési eredménnyel”. Makarenko harcolva a munka fetiszizálói ellen a következőket írja: „... a munka a vele párhuzamosan haladó képzés, politikai és társadalmi nevelés nélkül semmiféle nevelő eredménnyel nem jár, hanem semleges folyamat marad.”²⁴ Ezeként foglalkozik a szerző a munka pedagógiai feltételeivel.

A munkához való szocialista viszonyra nevelés tartalma és feladata c. fejezet a könyv legsikerültebb része, ugyanis itt valósította meg a legeredményesebben a makarenkói hagyományokat, itt a legkidolgozottabbak a nevelés elvi és módszerbeli vonatkozásai. Itt töri át a feladat megjelöléseknek megszokott, „kategorikus imperatívuszait” és hozzájárul a feladatok módszerbeli megoldásához. A nevelésnek általában, de az erkölcsi nevelésnek különösen a módszertani kérdései a pedagógiának az oktatás módszertanához képest elhanyagolt területe. Az utóbbi években kapott jelentőségének megfelelő hangsúlyt az oktató-nevelő munkában a nevelés. A nevelési kérdések előtérbe helyezésének szükségessége tükröződik a Pedagógiai Tudományos Intézet által készített „Nevelési tervjavaslat”-ban, melynek úttörő jelentőségét *Agoston György* is elismeri.²⁵ A „Nevelési tervjavaslat” már a kísérletezés éveiben is — egy sor — megoldandó nevelési módszertani kérdést vet fel, melyeknek kidolgozása feltételezi az iskolai nevelő munka gyakorlatának tervszerű figyelemmel kísérését. Mondhatjuk úgy is, hogy ösztönzi a pedagógiai kutató munkát, hogy az iskolai nevelő munka gyakorlatának eleven problémáiból merítve, annak elvi módszerbeli kidolgozásához járuljon hozzá. Az említett fejezet ebben az összefüggésben, a Nevelési tervjavaslatban is kifejezésre jutó törekvésekhez kapcsolódik.

Ez az ösztönző hatás, amely eleven nevelési problémák kidolgozására készítette a szerzőt, a többi fejezetben valamivel kevésbé érvényesül. Vegyük például az igazság szeretetére nevelés tartalmának és feladatainak elemzését. A szerző az igazság fogalmát az ontológia és a gnoszeológia aspektusából vizsgálja. Az etikai szempontokat nagyobb lélegzettel tárgyalja az intellektualizmus, a racionális hatások oldaláról és kisebbel a gyakorlat vonatkozásait. Kétségtelen, hogy az intellektuális élményeknek erős érzelmi hatásai vannak s az intellektuális érzelmek maradandók. A pedagógus olvasó feltételezhetően igényelné annak a nevelési feladatnak kidolgozását, hogy — általában — az élmények által kiváltott érzelmek hogyan válnak meggyőződéssé, világnézeté. Ez a világnézeti nevelésnek fontos és aktuális problematikája. Hiszen a világnézeti nevelés egyik leghatékonyabb formája az erkölcsi nevelés. Tehát ha a szerző az igazság szeretetére nevelést a világnézeti neveléssel összefüggésben tárgyalná, ha felvetné azt a fontos módszerbeli problémát, hogy *hogyan* válik az igazság a meggyőződéssé keresztül világnézeté, akkor az iskolai nevelő munka eleven problémáiból meríthetne. Éppen ezért érdemes volna a továbbiak során ebbe az irányban e kérdéssel tovább foglalkozni. Az igazságnak a világnézettel való összefüggése helyett a szerző e tárgykörhöz a tanuló pontossága fejlesztésének nevelési feladatait kapcsolja. Talán a pontosságra nevelés tárgyalása közelebbi összefüggésbe hozható a fegyelemre neveléssel? A szerző a pontosságot két vonatkozásban értelmezi. A tulajdonképpeni hétköznapi szóhasználat szerint: időben teljesíteni a feladatokat. Ez értelmezésének egyik vonatkozása. A másik, hogy a tanuló a látott, hallott, átélt dolgokat pontosan idézze fel. Természetesen ez összefügg az igazságra neveléssel is, de mégis jobban kapcsolódik az önuralomra és fegyelmezettségre nevelés feladataival.

Agoston György a hazafiságra és proletár internacionalizmusra nevelés tárgykörének vizsgálata során összegezi a nevelés szempontjából a nemzeti büszkeséggel és az internacionalizmussal kapcsolatos marxista tételeket. A szocialista humanizmusra nevelés feladatait tárgyalva felveti a nemek közötti viszony eléggé elhanyagolt nevelési kérdéseit és állást foglal a jól megszervezett koedukáció mellett.

Agoston György a szocialista fegyelemre nevelés feladatait történeti áttekintés igényével kezeli. A múlt marxista elemzése minden szempontból hasznos, s ezt a szerző

²⁴ I. m. 137—138. o.

²⁵ „Nagy segítséget nyújt az osztálytanítóknak, az osztályfőnököknek és minden egyes pedagógusnak a Pedagógiai Tudományos Intézet által az általános és középiskolák számára készített „Nevelési tervjavaslat”. E nevelési terv úttörő jelentőségű, mert hazánkban először foglalja rendszerbe és építi fel folyamatosan az iskola nevelő feladatait, köztük az erkölcsi nevelés feladatait.” (I. m. 187. o.)

más fejezeteknél is érvényesíteni kívánja. E fejezetnél, mondhatjuk, a leghosszabban elemzi a különböző irányzatok elméleteit, sajnálatos azonban, hogy kevesebb időt szán a tulajdonképpeni nevelési feladatok vizálására.

Könyvét a szerző az erkölcsi tulajdonságok kialakításának feltételeivel zárja. Az általunk felvetett problémák csak jelzik a vállalkozás jelentőségét. Az előszóból arra következtetünk, hogy a szerző e tárgykörben még tovább kíván munkálkodni, s könyvét a teljes kiforrottság előtt a sürgető igények követelésére adta közre. Úgy véljük, helyesen tette, mert így is segítséget nyújtott pedagógusainknak. Könyvét hasznosan forgathatják az osztályfőnöki tematikák, az egyes órák tartalmi kérdéseinek kidolgozásához, s nem utolsósorban ad segítséget a munkával való nevelés pedagógiai feltételeinek elvi tisztázásához.

Katona Katalin

AZ ISKOLÁS TANULÓK JELLEMZÉSE

P. Mesnard: *Éducation et caractère* c. műve alapján.

Tanulóink megismerése és jellemzése (általános- és középiskolában) még mindig igen sok nehézséget ad a pedagógusnak. Már pedig mindkettőre a pedagógiai gyakorlatban szükség van, bármennyire is közösségi nevelés a mi pedagógiai tevékenységünk. Folyóiratok, értekezletek iparkodtak segítséget adni a gyakorló pedagógusoknak. A sok haladás ellenére is a tapasztalat azt mutatja, hogy még mindig gyakori az elnagyolt jellemzés, belőle nem emelkedik ki a gyermek sajátos arca, a maga egyéni érdeklődéseivel, képességeivel, modorával, érzelmi életével, tevékeny vagy passzív alkatával, közösségi vagy szélső individualista törekvéseivel stb., stb. Márpedig a közösségi nevelésben sem közömbös, hogy milyen egyénekből épül a közösség és milyenekre akar hatni. A közösség-építés gyakorlati megvalósítása, a nevelés maximális hatékonyságának biztosítása, a tanulók igazi aktivizálása nem nélkülözheti a közösség tagjainak ismeretét, valamint ennek írásos rögzítését: jellemzését.

A tanulók megismerése és jellemzése céljából számbajöhető segédeszközök között e sorok írója jól fel tudta használni P. Mesnard: *Éducation et caractère* c.¹ művét. Nem állítjuk természetesen, hogy ez az egyedül használható ilyen irányú mű, azonban a tanulók megismerése és jellemzése szempontjából feltétlen hasznosságát bizonyította a Budapest, XX., Lázár utcai ált. iskolában 1958-ban tartott egyik nevelési értekezlet. Ott e sorok írója különböző típusú gyerekek jellemzését mutatta be a testület tagjainak. Érdekes módon itt a név nélkül felolvasott jellemzések alapján a pedagógusok rendkívül gyorsan ráismertek a különböző tanulókra, noha a jellemzett osztály növendékei már 1956-ban elhagyták az iskolát.

Mesnard műve, mely az egyes típusok nevelési eljárásával is foglalkozik, a *Heymans-Le Senne*-féle karakterológia alapján épül fel. Tudvalevő dolog, hogy ez a karakterológia sok nevelőnek megnyerte már a tetszését külföldön, és amint fentebb említettük — kellő körülményekkel — eredményesen használtuk a mi hazai viszonylataink között is.

Úgy gondoljuk, talán adhat némi segítséget a tanulók jobb megismerésére és árnyaltabb jellemzésére törekvő pedagógus számára ennek a — Mesnard és mások által is olyan sikeresen használt — jellemtanak a bemutatása.

*

Természetesen a jellem típusokat Mesnard könyve alapján mutatjuk be, ő direkt a gyerekekre alkalmazza a karakterológiát.

A *Heymans-Le Senne*-féle jellemtanban 3 tényezőnek a különböző kombinációja adja azt a nyolc típust, amelyek megállapítása igen komoly kísérleti módszerek alapján történt.

A három tényező:

1. Indulati élet (ingerlékenység).
2. Aktivitási tendencia.
3. Elsődlegesség ill. másodlagosság (másként az ingerek kifelé v. befelé vetítése).

¹ Presses Universitaires de France, 1953.